

SRAM OD ZAOSTALOSTI: SIMBOLIČKA KONSTRUKCIJA EUROPE U POLJSKOM TISKU*

ANNA HOROLETS

Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej
Chodakowska 19/31 03-815
Varšava, Poljska
anna.horolets@swps.edu.pl

UDK: 316.75:070](438:4)

Kategorija: Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 7. 9. 2008.

Prihvaćeno: 8. 11. 2008.

Diskurzivni mehanizmi uključeni u konstrukciju Europe u poljskom tisku (prije i nakon 2004. godine) uključivali su "posramljivanje" Poljske zbog njezine zaostalosti. Članak pokušava interpretirati kulturna značenja "strategije posramljivanja" (eng. shaming strategy), pokazati njezinu ulogu u skraćivanju simboličke udaljenosti između Poljske i Europe kao i njezine popratne učinke.

Gljučne riječi: europska integracija / poljski tisak / sram / zaostalost / semiotika / analiza diskursa

PUTOVI POLJSKE EUROPEIZACIJE: NEKOLIKO UVODNIH NAPOMENA

Nakon 1989. godine poljske političke elite su gotovo jednoglasno odabrale europsku integraciju (ulazak u Europsku uniju) kao razvojni put zemlje. I javnost je općenito bila naklonjena europskoj integraciji. Tijekom pet godina, koliko su trajali predpristupni pregovori (1998.-2002.),¹ podrška integraciji kretala se između 67% i 52%, a samo 20% do 30% bilo je protiv. Najnegativniji stavovi prema europskoj integraciji zabilježeni su na početku 2001. godine. Međutim, na početku 2003. – neposredno nakon službenog završetka predpristupnih pregovora – podršku europskoj integraciji izrazilo je 63% Poljaka (CBOS 2003: 5).

* Željela bih zahvaliti dvama anonimnim recenzentima *Etnološke tribine* na njihovim obazrivim i korisnim komentarima i kritici koja mi je pomogla da poboljšam članak. Međutim, svi nedostaci koji se u njemu još mogu pronaći leže isključivo na meni. Ranija verzija ovoga teksta objavljena je na engleskom pod naslovom "Pulling Europe Closer: the Strategy of Shame in Polish Press Discourse on Europe" u *Das Erbe des Beitritts. Europäisierung in Mittel- und Osteuropa, Europäische Schriften* (A. Kutter, i V. Trappmann, ur. Baden Baden: Nomos Publishers, 2006., str. 155-169.)

¹ Novinski tekstovi iz razdoblja 1998.-2002. skupljeni su i analizirani kao dio mojeg istraživanja u sklopu izrade disertacije koje je financirao Odbor za znanstvena istraživanja (KBN), Poljska, u razdoblju 2003.-2005. (mentorstvo profesorice Aldone Jawłowske br. 2 H02E 035 25).

Podaci iz anketa pokazuju kružno kretanje podrške europskoj integraciji tijekom predpristupnih pregovora. Ako se gledaju samo početna i završna točka pregovora, čini se da nije bilo promjena. Međutim, dramatičan pad podrške sredinom tog razdoblja važna je indicija. Želim pokazati kako je na početku pregovaračkog razdoblja Europa još uvijek bila imaginarni objekt, koji je postupno dobivao opipljivije kvalitete zbog događaja (konsenzualnih i konfliktnih) povezanih s predpristupnim pregovorima. Iako je anketno pitanje oblikovano jednako u cijelom razdoblju, sam pojam "europske integracije" imao je različita značenja na početku 1998. godine i 2003. godine; značenje pojma se opet promijenilo nakon priključenja. Izgleda kako je razdoblje predpristupnih pregovora bilo doba kad je u Poljskoj došlo do pomaka u doživljavanju Europe kao daleke prema Europi kao bliskoj i stoga taj pomak vrijedi pobliže razmotriti.

U razdoblju predpristupnih pregovora između Poljske i Europske unije (1998.-2002.) Europa se postupno transformirala iz dalekog i idealiziranog objekta u političkog i gospodarskog partnera. Metaforički govoreći, taj se proces može nazvati 'približavanjem Europe' Poljskoj. Proces se može sagledati kao svladavanje udaljenosti između postkomunističke Poljske i Zapadne Europe u gospodarskom, društvenom i političkom smislu. O prednostima, nedostacima i mehanizmima prilagođavanja Poljske političkim i gospodarskim standardima EU dosta su raspravljali poljski stručnjaci (Kolarska-Bobińska 1999, 2001; Cichocki 2002, 2004; Marody, Wilkin 2002). Osim nekoliko važnih iznimaka (Buchowski 2001, 2006), na kulturne i diskurzivne dimenzije ovih procesa manje se obraćala pozornost te se čini kako je potrebna njihova daljnja analiza. Proučavanje strategija novinskih tekstova koji su možda odigrali određenu ulogu u toj transformaciji jedan je od mogućih načina stjecanja uvida u kulturne slojeve odnosa između Poljske i Europe na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće.² Predstavljanje Europe u novinskim tekstovima može se promatrati u odnosu na ritualne, usporedno s informativnim ili normativnim aspektima.³ Oni mogu sudjelovati u stvaranju virtualne

² S obzirom na ograničen prostor, ovaj tekst ne razvija komparativnu analizu, koja može dati zanimljive i neočekivane rezultate. Može se samo naznačiti kako broj kulturoloških i antropoloških istraživanja posvećenih percepciji Europske unije i europske integracije u postkomunističkim državama raste (Kuus 2004). Ovi projekti ne otkrivaju samo neke univerzalne značajke simboličke konstrukcije europskog identiteta u postsovjetskim državama (na primjer, niz strategija usmjerenih ka prevladavanju predodžbe o zaostalosti (Bolin 2006) već i raznolikost tumačenja i strategija otpora podčinjenih prema dominantnim europskim diskursima koje proizlaze iz različitih geopolitičkih, povijesnih, zemljopisnih i političkih okolnosti (npr. Volčič 2005 i Kuus 2002). Ovo istraživanje pokazuje i kako simbolička konstrukcija Europe u postkomunističkim zemljama ovisi jednako o unutrašnjim kao i o vanjskim čimbenicima, tj. politici Europske unije i općenito – Zapada – prema određenoj državi (Hammond 2005).

³ U ogromnom polju komunikacijskih studija funkcionalistički i kritički su dva najutjecajnijih pristupa (McQuail 2000). Prvi naglašava informativne funkcije slobodnog tiska i njegovu ulogu u oblikovanju mišljenja te njegovu vitalnu ulogu u izgradnji demokratske javne sfere i stvaranju temelja za informirano odlučivanje. Suprotno tomu, drugi pristup određuje kako je tisak manipulativan te kako stvara iskrivljenu sliku svijeta u razmišljanju ljudi. Ova dva pristupa se mogu tretirati kao krajnje točke kontinuuma. Međutim, postoji mogućnost nadilaženja binarne opozicije hvaljenja nasuprot kritiziranju tiska. Ona je ugrađena u ritualni pogled na medije (Carey 1988; Rothenbuhler 1998). Carey smatra kako tisak igra važnu ulogu u izgradnji (imaginarnih ili virtualnih) zajednica i stvaranju zajedničke – komunicirane – sfere kolektivnih predodžbi. Posredovana komunikacija ima vitalnu funkciju u izgradnji zajednice u suvremenim društvima.

zajednice koju dijele Poljska i Europa ili, alternativno, mogu predstavljati Europu kao Drugog (*the Other*) za Poljsku.

U razdoblju od 1998. do 2002. europska integracija je u poljskom tisku predstavljana kao primarno važno pitanje (to se postupno promijenilo nakon priključenja, kako ću pokazati u posljednjem dijelu članka). U tom razdoblju tisak je odigrao važnu informativnu ulogu, ispunjavajući tako zadaću koja mu je dodijeljena u funkcionalističkom pristupu. Međutim, ankete su pokazale da su se ljudi osjećali nedovoljno informiranim o tom pitanju (Roguska, Strzeszewski 2002). Autori tvrde da je takva percepcija rezultat nedostatka informacija i/ili nejasnog jezika u izvješćima o europskoj integraciji. Međutim, treba imati na umu kako se ova procjena temelji na funkcionalističkim pretpostavkama, koje najvažniju ulogu pridaju sadržaju tekstova. Ako se u obzir uzme ritualna perspektiva, sama prisutnost Europske unije u novinskim tekstovima postaje sredstvom približavanja Europi, bez obzira na sadržaj poruke.

U ovome članku se pokušavaju naznačiti kulturni i diskurzivni mehanizmi uključeni u simboličku konstrukciju predodžbi o Europi ("Drugom") i o "Sebi" da se premosti jaz između "Sebe" i "Drugoga". Potrebno je napomenuti kako se pojmovi Europska unija i Europa rabe naizmjenice, slijedeći *emsku* praksu karakterističnu u novinskim tekstovima. Međutim, razlika između Europske unije i Europe kao šireg pojma je u članku naznačena kad igra važnu diskurzivnu ulogu u novinskim tekstovima.⁴

SRAM KAO KLJUČNA ANALITIČKA KATEGORIJA: IZMEĐU PSIHOLOGIJE I SOCIOLOGIJE

Reference na sram u poljskim novinskim tekstovima koji su se bavili pitanjima europske integracije tijekom predpristupnog razdoblja bile su neobično učestale. Isprva nije bilo potpuno jasno čega bi se to Poljska trebala sramiti u kontekstu europskih integracija.⁵ Uporaba figure srama bila je posebno karakteristična za neke od analiziranih novina. S obzirom na to da je sram složen sociopsihološki, semiotički i antropološki koncept, istraživačko pitanje koje je proizašlo bilo je sljedeće: kakvu kulturnu funkciju igra sram u diskursu poljskog tiska o europskoj integraciji?

⁴ Analizirane novine i kratki opis njihovih profila, te objašnjenje korištenih kratica u tekstu nalaze se u dodatku na kraju članka.

⁵ Valja naglasiti kako sram nije bio jedina emocija (i retorička figura) prisutna u tiskovnim predstavljajima perspektiva europske integracije. Strah je bio druga snažna emocija koja je pratila raspravu u poljskom tisku oko priključenja Europskoj uniji (Horolets 2006: 249-253). Strah od Europske unije (i Europe ili Zapada) najviše je bio prisutan u nacionalističkom desnom tisku. Na primjer. *MP* 17. 05. 1998. "Na putu u Euro-zemlju", "[Uvođenje Eura u Poljsku] je plan za konačnu likvidaciju poljske nezavisnosti (...) i same poljske države"; *MP* 04. 10. 1998. Zemlja i poljski interes: "... našu kulturu treba podržati svim sredstvima i zaštititi od širenja obrazaca Zapadne civilizacije." *MP* 08. 03. 1998. "Euroegoisti i njihova podrška", "Europska unija radi sve što može kako bi blokirala poljsko gospodarstvo i učinila ga nekonkurentnim i bankrotnim (...) cilj Europske unije je iskorištavanje jeftine radne snage i ogromnih prirodnih bogatstava Poljske za egoistično bogaćenje Zapada na štetu Poljaka".

Sociologija dihotomiju "mi" - "oni" smatra jednom od najočitijih. Bauman (1990) predlaže da je zamislimo kao skalu kojoj su krajnji polovi "mi" i "oni". Naši roditelji, djeca, bračni partneri, rodbina i dragi prijatelji najbliži su polu "mi". Pol "oni" definiran je opozicijom u odnosu na "nas". Polovi nisu apsolutni, već subjektivni i proizvoljni. Njihova definicija ovisi o čimbenicima kao što su priznate vrijednosti, svakodnevne prakse i povijesni trenutak. Individualni izbor igra tek ograničenu ulogu u definiranju polova. Na primjer, za neke ljude predstavnici velike skupine koju nazivamo "nacijom" mogu postati vrlo bliski, unatoč činjenici da odnosi licem u lice ovdje nisu osnova identifikacije. Štoviše, osjećaj pripadnosti polu "mi" može se iznevjeriti. Zanimljivo je da neki autori povezuju isključivanje iz "mi"-skupine (npr. u marginalizaciji zbog osiromašenja) s "gubitkom vlastitog osjećaja srama i nelagode" (Wacquant 2002: 1472). Tako se u sociološkoj perspektivi "sram" tretira više kao znak (ili manifestacija) pripadnosti skupini. Štoviše, on se može protumačiti i kao potreban element grupne kohezije. Međutim, grupna kohezija se može protumačiti i kao dobit skupine na štetu pojedinca.

Ne iznenađuje kako se u psihologijskoj perspektivi, koja se više bavi pojedincem nego skupinom, sram opisuje kao emocija s prilično negativnim posljedicama za pojedinca. Ernest Kurz (1981) definira iskustvo srama kao iskustvo samo-izloženosti. On metaforički opisuje iskustvo srama kao osjećaj jake svjetlosti koja obasjava osobnost pojedinca, bolno otkrivajući nepoznate aspekte osobnosti (ibidem: 4). Drugim riječima, sram otkriva tko je osoba zapravo, pokazujući u kojim je aspektima on/ona različit/a od ostalih pripadnika skupine s kojom se osoba identificira. Mehanizmi srama djeluju u mi-skupini. Signale o našem sramotnom ponašanju primamo od referentnih skupina (roditelji, skupine vršnjaka i javno mnijenje). Naime, oni koje smatramo važnima i u koje imamo povjerenja mogu nas posramiti, u nama probuditi osjećaj srama. Ovaj zaključak povezuje sociologijsko razmatranje srama s psihologijskim. Međutim, psiholozi su oprezniji kad su posrijedi učinci srama na individualnoj razini. Patricia i Ronald Potter-Effron kažu kako je sram "bolno uvjerenje o osnovnim nedostacima samoga sebe kao ljudskog bića" (1989: 13). Tako su dva proturječna impulsa sadržana u osjećaju srama: osjećaj pripadnosti skupini i osjećaj različitosti/nevažnosti/nedostatka *unutar* te iste skupine.

Analiza nacрта psihologijskog eksperimenta omogućuje razumijevanje ovih proturječnih impulsa (Burch, Pishkin 1984). Skupina studenata zamoljena je da pozira za fotografije s izrazima lica tipičnima za sram. Među opisnim riječima⁶ "veliki sram" se opisuje u odnosu prema roditeljima, za koje se pretpostavlja kako su studentima najbliži. "Blagi sram" se opisuje u odnosu prema skupini vršnjaka. Međutim, zanimljivom se čini pretpostavka kako se osjećaj dubokog srama javlja prema onima koji imaju (malo) veću moć od nas (tj. roditelji studenata). U tom smislu Riezler (1943) smatra kako postoji

⁶ Istraživači su upotrijebili sljedeće opisne riječi: "Veliki sram. 'Želio bih da pokažete veliki sram i poniženje. Zamislite da vas vaši roditelji jako vole i naporno su radili kako bi vas mogli poslati na fakultet. Jako im želite udovoljiti, ali na fakultetu vam ne ide. Upravo ste rekli roditeljima da ste odustali od fakulteta. Oni su duboko razočarani, a vi ste duboko posramljeni...' [...] Blagi sram. 'Želio bih da pokažete blagi sram. Zamislite da ste vani s prijateljima, smiješite se i gledate u lice djevojke/dečka koje ste izveli, pokušavate ostaviti dobar dojam kad netko u grupi kaže kako imate komad špinata na prednjim zubima..." (ibidem: 1139, istaknula A. H.).

izravna veza između osjećaja srama i strahopoštovanja (u ovoj vezi postoji i biblijska konotacija). Razvojna psihologija smatra kako smo rođeni bez srama, ali ga učimo kroz život, te kako ova emocija igra važnu ulogu u procesu socijalizacije. Učimo razlikovati društveno prihvatljivo od neprihvatljivog ponašanja promatrajući reakcije roditelja i vršnjaka na ono što radimo. Misli se kako partneri i naša vlastita savjest funkcioniraju kao čimbenici društvene kontrole koji sprječavaju zabranjeno ponašanje slično onomu kako to rade zakoni i formalne organizacije (Cochran i dr. 1999). Uvidi koji proizlaze iz socioloških i psiholoških perspektiva pretpostavljaju kako je sram važna emocija koja se pojavljuje kada se postave granice skupine i identiteta. Ovi pogledi na osjećaj srama mogu se nadopuniti strukturalističkim, koje je razvio ruski semiotičar Jurij Lotman (npr. u Janus, Mayenowa 1977).

KATEGORIJA SRAMA IZ SEMIOTIČKE PERSPEKTIVE

Vodeći predstavnik semiotičke škole iz Tartua, Jurij Lotman, smatra kako opozicija "mi/oni", koja igra važnu ulogu u procesima komunikacije i oblikovanja identiteta, ima blizak par opozicija: "strah" i "sram". Kontrola ponašanja unutar skupine kojoj osoba pripada održava se odnosima međusobne moralne zavisnosti i odgovornosti članova skupine. U tome smislu, sram funkcionira kao kontrolni mehanizam. Odnosi s vanjskom skupinom (Drugi) reguliraju se strahom. Strah od Drugih (eng. *the Other*) definira identitet Sebe (eng. *Self*), odnosno "mi-skupine", i načine ponašanja u opoziciji prema Drugomu. Lotman piše kako se linije podjele između kontrole strahom i sramom preklapaju s opozicijom "mi/oni": "vrste ograničenja koja se odnose na 'nas' i 'njih' temeljno se razlikuju" (ibidem: 171).

Ovaj se članak fokusira na jedan element ovog para – sram – te želi istražiti mehanizme konstruiranja Europe kao Sebe, kao mi-skupine. Strategija "srama" u novinskim tekstovima o Europi bila je ključna u definiranju pozicije autora i idealnog čitatelja (Fairclough 1989: 49) kao "pripadnika" Europe.⁷ Postavlja se sljedeća analitička premisa: ako se odnos prema Europi definira u terminima "srama", može se zaključiti kako i "idealni čitatelj" i autor "pripadaju" Europi. Autor se smješta unutar skupine (Europa) te gleda na skupinu iznutra (kao član). Međutim, slika Europe i Sebe koja

⁷ Potrebno je naglasiti kako "strategija posramljivanja" u novinskim tekstovima nije bila jedina diskurzivna i retorička strategija koja se rabila kako bi se pokazala istovjetnost ili "pripadnost istoj skupini" (*in-group-ness*). Postoji još jedna strategija, koja se nije oslanjala na emocije, već na povijest, te je u prvi plan stavljala kulturu i duhovno naslijeđe: *P* 29. 07. 2000. Odgovaramo li Europi "Braća Sarmati", Krzysztof Pomian. "Nitko u 18. stoljeću ne sumnja kako je Poljska dio Europe koji se poistovjećuje s latinskim kršćanstvom"; *Ž* 03. 08. 1999. "Naše mjesto u povijesti Europe i ulaganje u njezine intelektualne potencijale ima značajan i dugotrajan karakter". Još jedna strategija koja pokazuje simboličku jednakost između Poljske i Europe temelji se na "pragmatičnim" predstavljanjima "objektivnih" prepreka koje sprječavaju Poljsku da se gospodarski i strukturno razvija istom brzinom kao Zapadna Europa: *Rz* 15. 06. 2000. "Ne bi nas se smjelo uspoređivati sa Zapadnom Europom" "... zemlje poput Francuske ili Njemačke 50 godina su snažnije od nas u smislu kapitala te nisu bile izložene teškim financijskim krizama".

nastaje nije nedvosmislena, kako pokazuju navedena sociologijska i psihologijska tumačenja kategorije srama.

ANALITIČKI POSTUPAK

Analiza se temelji na proučavanju šest poljskih novina – *Myśl Polska*, *Polityka*, *Rzeczpospolita*, *Trybuna*, *Tygodnik Powszechny*, *Życie* – važnih za stvaranje mišljenja u javnosti od 1998. do 2002. godine, koliko su trajali predpristupni pregovori između Poljske i Europske unije (u dodatku na kraju članka nalaze se pojedinosti o novinama te kratice upotrijebljene u tekstu). Osnovna analiza nadopunjena je novijim praćenjem diskurzivnih strategija u pet od šest novina nakon svibnja 2004. (novine *Życie* prestale su izlaziti od početka 2003.), uz dodatak novih – *Dziennika*.

Određivanje uzorka za analizu ključni je dio analize diskursa. Broj članaka posvećenih europskoj integraciji u 6 novina od 1998. do 2002. iznosio je 3901. Taj je broj prevelik za primjenu nestandardiziranih i nekompjutoriziranih tehnika analize diskursa. Međutim, ta se metodologija činila najprivlačnijom sa stajališta interpretativne sociologije i sociokulturne antropologije, koje se oslanjaju na "gusti opis" kulturne prakse. Tako je izdvojeno nekoliko kategorija kako bi se ograničio uzorak, a jedna od njih bio je i par "sram-strah". U skupinu koja se dalje analizirala za ovaj članak⁸ uključeni su samo članci koji sadrže reference na sram. Izravno pojavljivanje ove riječi (u bilo kojem gramatičkom obliku) ili sinonima (npr. *nelagoda*) smatralo se referencom. Osim toga, usporedbe Poljske i Europske unije (ili zemalja članica Europske unije) koje su sadržavale referencu na hendikepirani položaj Poljske ili Europske unije smatrane su referencom na sram. Najčešće je posrijedi bio "sram" od poljske stvarnosti, politike, kulturnih praksi i stereotipa. Ipak, katkad se strategija posramljivanja odnosila na neke europske institucije (u nekoliko brojeva novina *Trybuna* iz 1999.). Za razdoblje od svibnja 2004. do srpnja 2008. nije provedena sustavna analiza, a članci su odabrani na temelju prisutnosti kategorije "straha" ili "srama", kako je već navedeno. Ovaj članak temelji se samo na tekstovima koji se referiraju na sram.

Analiza obraća posebnu pozornost na lingvističke značajke proučavanih tekstova (kao što su deiktici, atribucija, modalnost, pasiv i aktiv i slično). Deiktici (osobne zamjenice) su značajni pokazatelji grupne pripadnosti. Nadalje, atribucija je nositelj vrijednos-

⁸ U antropološkom smislu "sram" se može smatrati *emskom* kategorijom diskursa poljskog tiska, tj. to je kategorija koja se pojavljuje u samome diskursu a ne u znanstvenim tumačenjima. Dakle, ona je postojan predmet analize. Potrebno je dodati kako novinski diskurs nije istovjetan javnom mnijenju i/ili življenom iskustvu i predodžbama o europskoj integraciji. U ovome tekstu novinski diskurs se smatra jednim od čimbenika koji do određene mjere utječu na življeno iskustvo i predodžbe, ali nikako nije s njima istovjetan. Tako bi se strategija srama trebala shvatiti kao pokušaj izazivanja osjećaja srama kod čitatelja koji ga može prihvatiti (npr. ako on/ona slijedi ideološki stav novina) ili odbiti (npr. ako je on/ona neprijateljski raspoložen/a prema izvoru informacija). Taj mehanizam je najbolje opisao Stuart Hall u svojoj teoriji dekodiranja (usp. McQuail 2001: 53-54). U isto je vrijeme tisk moćan čimbenik koji sudjeluje u izgradnji skupa ideja koje se rabe u konceptualizaciji društvene stvarnosti. U ritualnoj perspektivi tiskovni diskurs nije samo tekst već i praksa stvaranja značenja.

nih sudova i dodjeljivanja osobina Sebi/Drugome. Modalnost naznačuje stupanj sigurnosti i pozicije moći (kod imperativa). Pasiv i aktiv pokazuju položaje subjekta ili objekta. Osim gramatičke razine proučavana je i logička struktura tekstova. Posebno se obratila pozornost na pretpostavke čije otkrivanje omogućuje raspoznavanje skrivenih premisa na kojima se temelji određeni tekst (Fairclough 1989). Nakon detaljne analize lingvističke razine i uočavanja nekih obrazaca zajedničkih većem korpusu tekstova, analiza diskursa zahtijeva rekontekstualizaciju lingvističkih fenomena u odnosu na odgovarajuće društvene prakse. U ovoj studiji je to bila proizvodnja i potrošnja medijskih tekstova. Na kraju, potrebna je šira rekontekstualizacija koja se oslanja na hermeneutički postupak.

Istraživačko pitanje koje je vodilo ovu analizu bilo je: koje su simboličke – i šire kulturne – funkcije diskurzivne strategije "srama" u poljskome tisku tijekom predpristupnih pregovora? Koje su zamke ove strategije, tj. koja je cijena premošćivanja jaza između Poljske i Europe? I na kraju, je li se ova strategija promijenila nakon priključenja, i ako jest, kako?

Prije rezultata analize potrebno je nekoliko napomena. Zbog činjenice da se studija ne odnosi na društvene skupine, kako je to osmislio Jurij Lotman u svojoj teoriji, već na mentalne objekte, kao što je Europa, te na "slike autora"⁹ i "idealnog čitatelja" koje konstruiraju novinari, diferencijacija stavova koji se temelje na "sramu" arbitrarne je naravi. Postoji tek slaba veza između mišljenja koja artikuliraju novine, a koja se iznose kroz "sliku autora", i određenog novinara/novinarke kao osobe ili novinara kao profesionalne skupine. U oba slučaja novinar se ponaša kao predstavnik određenih novina. Novinar u većoj ili manjoj mjeri mora dijeliti stavove i mišljenja uređivačkog odbora, posebice u temeljnim pitanjima kao što je razlikovanje važnih od nevažnih tema.

Prema istome ključu opći profil novina i njihove ciljne skupine reguliraju stil određenih članaka. Oni se kreću od objektivnijih (*Rzeczpospolita*) do pretežno senzacionalističkih (*Trybuna*, *Myśl Polska*).

Na strani primatelja, veza između mišljenja koja novine pripisuju "idealnom čitatelju" i stavova određenih društvenih skupina (na primjer, "srednje klase", u novinama *Rzeczpospolita*) ili glasača određene stranke (npr. postkomunističke Demokratske lijeve unije u novinama *Trybuna*, desnog centra i desnice u novinama *Życie*, ili krajnje desnice u novinama *Myśl Polska*) također je vrlo slaba. Ne može se poreći kako sam odabir određenih novina signalizira određene političke preferencije i/ili pripadnost određenom društvenom sloju. Ipak, tumačenje teksta od konkretnog čitatelja ovisi o mnogim drugim neovisnim čimbenicima, koji se ne mogu definirati bez dubinskog proučavanja recepcije (npr. fokus grupe ili promatranjem uz sudjelovanje). Analiza diskursa omogućuje samo usporedbu slika autora i "idealnog čitatelja" s drugim slojevima novinskog teksta te s kontekstualnim znanjem.

⁹ Pojam "slika autora" posuđen je iz ruske književne teorije te se odnosi na "koncentrirani smisao teksta" predstavljen strukturom teksta te odnosom između pripovjedača i lika koji on/a opisuje (Vinogradov [Виноградов] 1971: 118). Tako se slika autora odnosi na perspektivu (u estetskom i ideološkom smislu) koju pripovjedač želi prenijeti čitatelju.

Osim toga, kada se govori o Sebstvu i Drugosti Europe u Poljskoj, ključno je imati na umu relativnost kategorija kao što su "kolektivni identitet" i "kolektivna svijest", na koju su uputili antropolozi u posljednjim desetljećima 20. stoljeća (Marcus, Fischer 1986). Ovi koncepti se kritiziraju zbog statičnog pogleda na stvarnost nasuprot dinamičnim procesima koje opisuju.

Stoga se diskurzivne strategije "srama" ne shvaćaju kao sredstvo definiranja "kolektivnog identiteta" ni Poljaka niti određenih društvenih skupina. One se promatraju i analiziraju kao neki od mehanizama koji konstruiraju kolektivne predodžbe o Europi u Poljskoj. Ostali mehanizmi su, na primjer, školski udžbenici ili postupci prijave za novčane potpore Europske unije, putem kojih ljudi dolaze u izravnu interakciju s Europskom unijom, ili nedavna migracija koja dovodi ljude u neposredni dodir s europskim "Drugim" (ili "Sobom").

"SRAM" KAO STRATEGIJA UPISIVANJA EUROPE U POLJSKI TISAK TIJEKOM PREDPRISTUPNIH PREGOVORA

Među šest analiziranih novina strategijom srama kao sredstvom predstavljanja Europe najčešće su se koristili *Trybuna* i *Polityka*, novine koje se u mnogim aspektima razlikuju, ali su oboje ideološki lijevo pozicionirane – postkomunistički dnevnik *Trybuna* i tjednik *Polityka*, pozicioniran kao lijevi centar. *Trybuna* i *Polityka* su apsolutni lideri u predstavljanju Europe kao "mi-skupine" s određenom dozom intimnosti. Ove novine najvećim dijelom predstavljaju diskurzivne strategije koje pokazuju da se autor i idealni čitatelj srame Poljske i Poljaka. Ponekad je konstrukcija Europe pomoću srama prisutna i u novinama *Tygodnik Powszechny*, *Rzeczpospolita* ili *Życie*, ali u znatno manjoj mjeri. Štoviše, u posljednje dvije tiskovine strategija posramljivanja češće je usmjerena prema Europi. U novinama *Mysł Polska* strategija srama se ne pojavljuje jer se one pretežno oslanjaju na strategiju straha.

Usporedbe radi, citiraju se odlomci iz triju članaka o poljskim predstavnicima i lobiranju u Bruxellesu. Tekstovi iz novina *Trybuna* i *Polityka* odnose se na kategoriju "srama", dok *Życie* donosi pragmatičniju argumentaciju.

Ž 18. 03. 1998. *Što više poljskih predstavnika u Bruxellesu, to bolje. Koristan europski lobi.*¹⁰

T 07. 03. 1998. *Kako je izgledalo predstavljanje Donje Šleske u Bruxellesu. Eurosrām. "Preplaćena vlada. Zapošljavanje za posao u Bruxellesu vodi neregistrirana udruga. Kršenje svih pravila koja se tiču javnog reda. Ukratko, ovako je izgledalo predstavljanje Donje Šleske u Bruxellesu. To pokazuje kako je velika udaljenost između poljskih političara i samoupravne vođe i standarda ujedinjene Europe."*

¹⁰ Napomena: U novinskim citatima prvi dio navođenja (kurziv) odnosi se na nadnaslov, podebljan dio teksta jest naslov članka. Potom slijedi citat iz članka.

P 18. 08. 2001. *Prokulica*¹¹ na poljski. "Jesu li Poljaci dorasli Europskoj uniji? Ako ćemo suditi prema načinu na koji se bore za svoje interese u Bruxellesu – nisu još." "Međutim, glavni predmet interesa lokalnih lobista su Europska komisija i Europski parlament... Ovo je škola za napredne vozače. Poljaci tek uče kako zajahati konja."

Opći dojam o smjeru strategije posramljivanja vidljiv iz iznesene usporedbe, mora se potkrijepiti detaljnijom analizom kako ova strategija funkcionira u novinskim tekstovima. Jedna od najčešćih strategija posramljivanja sastoji se u dopuštanju Europljanima "da govore" o Poljacima. Tu strategiju bih nazvala "davanje glasa Europljanima", a otkriva se obraćanjem pozornosti na deiktike i atribuciju. Postoji nekoliko varijanti te strategije u smislu referiranja na "nas" i "njih" te europskoga "glasa" koji se predstavlja.

Primjer iz **P 16. 09. 2000.** pokazuje kako se Poljska definira kao "vi", dok je kritički europski glas "ja" ovih tekstova (posrijedi je intervju s novinarem jednih francuskih novina).

P 16. 09. 2000. *Vi svijetu izgledate kao nazadna država, država kojom vladaju svećenici i koja je politički destabilizirana. Unija više ne voli Poljsku* (Jean Quatremer).

Takva deiktička konfiguracija stvara određeni stupanj intimnosti između Poljske i Europe (riječ je o dijalogu između dviju osoba koje su prisutne, a ne govorenje o nekome u trećem licu, što je tehnika kojom se postiže najviši stupanj objektivacije i postvarivanja). Međutim, atribucija je negativna (npr. *nazadna, kojom vladaju (svećenici), destabilizirana*), dakle, na djelu je strategija posramljivanja. Europa – koju predstavlja član europske elite – je moćniji i važniji Drugi Poljske, koji je opet dovoljno blizak, intiman, da nametne vlastitu ocjenu.

Još jedna strategija "davanja glasa Europljanima" je govor o "europskim društvima" ili "Europljanima" u trećem licu, koji, međutim, daju svoja mišljenja o Poljskoj, tj. pokazuju nam "što misle o nama". Izvor ovakvih mišljenja su obično "nedefinirani Europljani" ili "uopćena Europa".

P 03. 06. 2000. *Odbacimo iluzije: društva Unije ne žele Poljsku. Isprani bik*.

P 24. 11. 2001. *Poljska žudi, ali neuzvraćeno. fIEUksibilna, željna, spremna... moramo dokazati kako će Poljska biti privlačan partner u ovom klubu*.

Ova strategija posramljivanja pojačana je leksičkim sredstvima: personalizacija Poljske odvija se uporabom riječi *žudi* (u erotskom smislu), *željna* i *privlačan partner*. Slika Poljske konstruira se kao slika osobe koja gaji neuzvraćenu ljubav spram Europe (usp. **P 05. 08. 2000.** dalje).

Druga varijanta strategije "davanja glasa Europljanima" pripisuje europski glas ispitivanjima javnoga mnijenja, uvodeći tako dimenziju demokratskog stvaranja mišljenja i uloge demokratske procedure u proces europske integracije. Argumentacija ove strategije navodi potrebu dobivanja podrške za Poljsku na europskom plebiscitu (tj.

¹¹ Ova riječ na poljskom (*Brukselka*) zvuči kao umanjena riječi Bruxelles a znači i "prokulica".

na referendumima o priključenju zemalja kandidata Europskoj uniji koji se provode u zemljama članicama).

P 05. 08. 2000. *Stranci koji su ispunjavali upitnike povezuju našu zemlju s klerikalizmom, birokracijom, korupcijom i prijateljsvom. Poljska mladenka.*

Trybuna je objavila niz članaka u kojima se najpotpunije iskoristila strategija "davanja glasa Europljanima" unutar šireg okvira strategije srama. Nekoliko daljnjih navoda najbolje predstavlja ovu varijantu strategije posramljivanja.

T 19. 02. 2001. *Poljska poljoprivreda u očima stanovnika petnaestorice. Mit o zaprežnim kolima.*

T 24. 05. 2001. *Znaju da su Poljaci religiozni, zaostali i konzervativni... Ne žele nas u Europskoj uniji.*

T 27. 06. 2001. *Poljska u očima Francuza. Ciemnogród¹² na rubu Europe. "Francuzi našu zemlju povezuju s Auschwitzom i holokaustom, ciemnogród običaja i milijuna siromašnih poljoprivrednika koji žele opljačkati novac koji su zaradili porezni obveznici Europske unije."*

T 28. 08. 2001. *Poljska i Poljaci kroz oči Austrijanaca. Niste dobrodošli u klub.*

Još jedna varijanta strategije srama je oštra novinarska kritika zaostalosti i netolerancije uporabom hipotetičkog postavljanja samoga sebe (novinara i idealnog čitatelja) u položaj Europljanina koji promatra Poljsku izvana. Tu strategiju ću nazvati "bolji i lošiji Ja". Ta varijanta strategije srama omogućuje uspoređivanje Poljske sa zemljama Zapadne Europe (često na štetu Poljske).

T 10.-11. 11. 1998. *Danas započinjemo pregovore o članstvu. Vrijeme za pokret. "... nadamo se da se nećemo crvenjeti zbog nesposobnosti naše vlade."*

T 14.-16. 04. 2001. [iz intervjua s poznatim karikaturistom] [podnaslov 1:] *"Poljaci su prilično prosječna nacija koja je ispod razine Zapadne civilizacije."* [podnaslov 2:] *"Seljak' (ciemnogród)¹³ se više ne srami zbog nedostatka znanja, kulture ili tolerancije."*

Osim strategija posramljivanja Poljske, postoje i strategije posramljivanja Europe. Iako je tekstova koji predstavljaju ovu strategiju manje nego ostalih, vrijedi ih spomenuti jer nude još jednu konfiguraciju "približavanja Europe".

T 13. 01. 1999. *Augijine staje Unije: Europska komisija optužena za korupciju i nepotizam. "Tamni oblaci nad Europskom komisijom."*

T 15. 01. 1999. *Glave spašene, ostaju prijekori: Najavljuje se istraga o prijeveri u Europskoj komisiji. "Nadamo se kako će istraga donijeti povoljan ishod."*

¹² Poljska riječ *ciemnogród* znači teritorij ili skupinu koja je ograničena u svojim pogledima na svijet, zatvorena, arogantna u svom neznanju i neprijateljski raspoložena prema svemu novomu. To je i, do određene mjere, sinonim za "seljake" (kolokvijalno), u negativnom smislu (kao ograničene i netolerantne) ili za *inertnu i zatvorenu osobu (kołtun)*.

¹³ *Ciemnogród* – vidi bilješku 11.

U strategiji posramljivanja najvažniju ulogu igra naslov prvoga članka koji se odnosi na mitološku sliku krajnje prljavštine,¹⁴ čime se posramljuje Europa. U drugome članku kondicionalni modalitet nade za pravednom istragom igra dvostruku ulogu osude negativnog fenomena u Europskoj uniji (posebice u Europskoj komisiji) s jedne strane, i stvaranja slike bolje *zajedničke* budućnosti za Poljsku i Europsku uniju s druge. Treba napomenuti kako je sram u ovoj strategiji blaži nego u prijašnjima.

Nakon iznošenja diskurzivnih strategija srama u novinskim tekstovima radi konstruiranja predodžbe o Europi kao bliže i sličnije Poljskoj, potrebno je obratiti pozornost na integralnu logiku tih strategija te pokušati definirati funkcije koje one igraju u novinskom diskursu koji se bavi europskom integracijom. Time se bavi sljedeći dio teksta.

POZADINA STRATEGIJE SRAMA: PODREĐIVANJE KROZ UKLJUČENJE

Prva primjedba koja proizlazi iz rekontekstualizacije jest da je temeljna logika ovih strategija paradoksalna. Instance, koje prema semiotičkom, ali i sociologijskom razumijevanju srama, naznačuju pripadnost skupini (u ovom slučaju Europi) istodobno uspostavljaju hijerarhiju unutar te iste skupine. Ovo drugo se više oslanja na psihologijsko tumačenje srama; štoviše, objašnjava odnose moći unutar skupine. Posebice kad je riječ o potonjem primjeru, primjena elemenata diskurzivne teorije koju iznose Laclau i Mouffe (1985) na analizu ove strategije dalje objašnjava temeljnu dvosmislenost "približavanja Europe" Poljskoj.

Čini se kako pretpostavka Laclaua i Mouffeove o hegemonijskoj artikulaciji posebno dobro može rasvijetliti ovaj primjer (1985; usp. Phillips, Jørgensen 2002: 48). Ovi teoretičari diskursa se koriste Gramscijevim pojmom hegemonije, ali se udaljavaju od izvornih shvaćanja tako da radikaliziraju značenje diskursa kao krajnje i neizmjereno nestabilnog procesa. Kad se tako koncept diskursa primijeni na formiranje skupine, i sama se skupina smatra fleksibilnom, ne samo u prostornom i vremenskom smislu već i u području značenja. Autori tvrde kako se oblikovanje identiteta skupine uvijek oslanja na potiskivanje jednih i opravdavanje drugih diskursa. Sukob između diskursa rješava se hegemonijskom intervencijom – potiskivanjem drugih diskursa uporabom slike i eliminiranjem dvosmislenosti identitetskog diskursa (Phillips, Jørgensen 2002: 48). Hegemonijska artikulacija u analiziranim novinskim tekstovima se postiže u nekoliko koraka: disperzija skupine (Poljaci kao "mi-skupina" podijeljeni i disperzirani), ponovna integracija tako diferenciranog elementa i njegovo podređivanje novom nadređenom identitetu (Europa se nameće kao poželjna "mi-skupina") i stvaranje novih antagonizama (bolji nasuprot gorih Poljaka kao "mi" nasuprot europskog Drugog).

¹⁴ Potrebno je spomenuti kako je istraživanje percepcije karikatura u tisku, u kojima su reference na mitsku "otmicu Europe" bile stalni motiv, pokazalo kako čitatelji ne shvaćaju odmah značenje takvih slika jer grčka mitologija nije toliko široko poznata koliko autori i crtači možda pretpostavljaju (Horolets 2004).

Međutim, pitanje koje treba dodatno pojasniti jest: koja ideološka konfiguracija leži iza hegemonijske artikulacije. Čini se kako u tiskovinama *Polityka* i *Trybuna* ova konfiguracija nadilazi njihovu lijevu ideološku orijentaciju. Desni kritičari često naglašavaju kozmopolitsku orijentaciju i nedostatak poštovanja prema nacionalnoj tradiciji kao ključni aspekt lijevih ideoloških konfiguracija. Više mi se čini kako je ideološka konfiguracija, o kojoj se u ovom konkretnom slučaju radi, šira ideja o nadmoći Zapadne civilizacije nad onim ne-Zapadnima,¹⁵ a to je dio razvojne logike na Zapadu i šire, od razdoblja prosvjetiteljstva, pa čak i prije. Ideja o nadmoći Zapada pronicavo je analizirana i raskrinkana u antropološkim radovima o kolonijalizmu, rasizmu i antropološkoj kritici (Said 1979; McGrane 1997) te u knjigama o povijesti ideja (Jedlicki 1999; Lambropoulos 1993).

Međutim, u procesima postkomunističke transformacije, demokratizacije i europeizacije u zemljama Srednje i Istočne Europe (kao i u mnogim znanstvenim promišljanjima ovih procesa) imperativ prilagođavanja zakonskim, gospodarskim i demokratskim standardima Europske unije nekritički se uzimao zdravo za gotovo. Proces europeizacije najbolje se može analizirati kategorijama kao što su neminovnost, brzina, stručnost i učinkovitost (Raik 2004). Autor kaže kako ove kategorije predstavljaju "sukobljujuću logiku" logici demokratizacije. Pitanje koje treba postaviti jest kako su ovi imperativi tako nekritički prihvaćeni. Najjednostavniji odgovor na ovo pitanje jest kako je procjena korisnosti pripadanja Europskoj uniji prevagnula nad neugodnostima procesa prilagodbe. Jadwiga Staniszkis dalje kompleksno razvija ovaj argument, obraćajući pozornost na aspekte redoslijeda i brzine promjena. Autorica tvrdi kako je u primjeru Poljske položaj te države kao "vodeće" među zemljama Srednje Europe rezultirao ogromnim pritiskom na brzu prilagodbu i promjene institucija tijekom europske integracije (2004). Također, tvrdi kako je to dovelo do mnogih neuravnoteženih promjena i disharmonije raznih sfera političkog i gospodarskog života.

Ovime se djelomično odgovara na pitanje zašto se premošćivanje udaljenosti između Poljske i Europe uzimalo zdravo za gotovo. Međutim, mehanizme "približavanja Europe" treba dalje kritički promotriti. Potrebno je naglasiti kako su u ideološkoj konstelaciji prosvjetiteljstva, koje je artikuliralo mnoge ideje danas nezamjenjive u suvremenoj europskoj kulturi (kao što su jednakost i sloboda), postojale i ideje koje su omogućile postojanje teleološke racionalnosti (npr. one naslijeđene u ideji napretka) koja često daje prednost ciljevima nad sredstvima (usp. Adorno, Horkheimer 1989). Težnja za takvom racionalnošću dovodi do postvarenja svijeta života (eng. *life-world*). Prosvjetiteljske ideje, snažno prisutne u novinama *Polityka* i *Trybuna*, opravdavaju pokoravanje "manje racionalnih" od onih "racionalnijih". Znanje ili racionalnost u ovome je kontekstu mehanizam uređivanja, sredstvo uspostavljanja moći pomoću diskursa. To su "znanje/moć" kao nerazdvojni par i nedjeljiva cjelina, pojam koji je upotrijebljen kao naslov sabranih intervjua s Michelom Foucaultom (1980). Znanje u ovoj koncepciji ne

¹⁵ Relativnost i promjenjivost Zapada se u ovome tekstu ne razmatraju, ali ipak ih treba imati na umu jer je Zapad više idealni tip nego jasni zemljopisni, politički ili povijesni koncept (usp. Volčić 2005).

tvori dio svijeta života, već se uzdiže iznad njega. Stoga, "ne znati" znači imati lošiju kvalitetu života. Prostorne metafore "gore" i "dolje" ili "visoko" i "nisko" odražavaju hijerarhijske odnose između subjekta i objekta znanja.

Tako podjela Poljaka na one "bolje", europskije i one "gore", zaostale, primjenom strategija posramljivanja postavlja temelje za proizvodnju nove slike o Sebi ("mi-skupine") kao europskog Sebe koji se postupno pročišćava od svoje zaostale komponente. Zaostali dio Sebstva počinje pripadati Drugomu. Normativno isticanje dobrih "nas" nasuprot lošim "nama", koje je na početku određivalo podjelu unutar početne skupine, kao rezultat takve strategije se postupno pretvara u podjelu između unutarnje i vanjske skupine. "Gori" Poljaci su isključeni iz sfere europejstva. Ako ovaj argument prevedemo na jezik odnosa moći u Poljskoj, strategije posramljivanja opravdavaju položaj elita koje su naklonjene transformaciji i europskoj integraciji i koje su iz ovih procesa izašle kao "pobjednici".

Ipak, zanimljivo je naglasiti ritualnu funkciju ovih tekstova. Oni, referiranjem na "sram" i marginaliziranjem "neciviliziranog poljskog" dijela Sebstva ("mi-skupine") imaju cilj stvoriti simboličku zajednicu s Europom. Unatoč tome što se takva zajednica uspostavlja na račun isključenja manje civiliziranih, manje sretnih ili manje pametnih sunarodnjaka, sama mogućnost takve nadnacionalne zajednice čini se prilično intrigantnom. Isključenje dijela Poljaka iz ove zamišljene zajednice cijena je koju treba platiti za brzi "civilizacijski skok". U člancima koji posramljuju Poljsku, *Polityka* i *Trybuna* preuzimaju poziciju subjekta znanja i pozivaju "idealnog čitatelja" da im se pridruži. Recepcija poruka iz tiska dobiva ritualnu funkciju. One uvjeravaju čitatelja u njezinu/njegovu pripadnost Europi pomoću diskurzivne konstrukcije zajedničkog europskog prostora.

POLJSKA NAKON PRIKLJUČENJA: EUROPSKO "MI" ILI EUROPSKI "DRUGI"?

U svibnju 2004. Poljska je, uz još devet država, postala članicom Europske unije. Pravna i politička udaljenost između Poljske i Europe definitivno je postala stvar prošlosti. Ta promjena je morala utjecati na percepciju Poljske i Europe i na razini javnog diskursa i na razini kolektivnog identiteta. Nakon priključenja, odobravanje članstva Poljske u Europskoj uniji stalno je i ravnomjerno raslo, s nešto više od 70% u listopadu 2004. na čak 88% u lipnju 2008. (CBOS 2008: 3). Inspirirana simboličkim interakcionizmom Grazyna Woroniecka (2003) se snažno zalagala za tezu kako će se europski identitet Poljaka početi razvijati s premještanjem interakcija između poljskog "Mi" i europskog Drugog u svakodnevnu praksu. Nedavni val migracija nakon 2004. nepobitno dokazuje ovu tezu. Poljaci koji su emigrirali u "stare" zemlje Europske unije nakon 2004. trenutno su uključeni u intenzivne i brze procese konstrukcije identiteta. Između ostalog, rezultat tih procesa su nove predodžbe o Europi i Poljskoj, koje su fleksibilnije od predstavljanja u tisku o kojima se raspravljalo u ovom tekstu. Upitni su postali narativi o strogim granicama između "nas" i "njih" uvjetovani ideologijom nacije-države. Emigranti

redefiniraju vlastite identitete u smislu pojedinačnih postignuća umjesto kolektivne odgovornosti, potrage za osobnom srećom umjesto domoljubnog ponosa (ili srama) (usp. Galasińska, u tisku; Galasiński, Galasińska 2007).

Očekivalo bi se kako je kategorija srama također nestala i iz tekstova u poljskom tisku posvećenih Europskoj uniji, paralelno s temeljnim promjenama življenog iskustva. Suprotno očekivanjima, to nije potpuno tako.

Rz 25. 06. 2004. ONI: Zaštitnici nacionalnog interesa (Sławomir Sierakowski). *"Ako pogledamo imena budućih članova Europskog parlamenta, doslovno na prste jedne ruke možemo izbrojati ljude europskih vidika, ostale možemo smjestiti u dvije skupine: ljudi koji će na Poljsku navući sram i oni koji će našu državu predstavljati kao najvećeg euroskeptika u Europskoj uniji"*. [istaknula A. H.]

Kao što pokazuje citirani odlomak, strategija srama i dalje je signalizirala predviđanje kako će Poljska (ili barem neke njezine elite i/ili obični ljudi) biti crna ovca u europskoj obitelji. Strategija posramljivanja koja je naglašavala razlike između onoga što bi "europska Poljska" trebala biti i onoga što ona doista jest, učinkovito je bila usmjerena na socijaliziranje Poljske u Europu.

Diskurzivna strategija posramljivanja stalno se ponovno pojavljivala u tisku u vezi s važnim događajima koji su se ticali Europske unije, kao što su referendum i rasprave o europskom Ustavu. Slično kao u razdoblju predpristupnih pregovora riječ je o sramu od nedovoljnog europejstva poljske elite i običnih ljudi. Osim toga, nacionalna politika dodala je ulje na vatru retorici srama od poljske stvarnosti, tako što je na niz načina isticala Europu i EU kao referentnu točku i/ili značajnog Drugoga. Strategije posramljivanja ponovno su oživjele u listopadu 2005., kad je stranka desnog centra, *Zakon i pravda*, osvojila parlamentarne izbore, a Lech Kaczyński izabran za predsjednika Poljske. Zbog prisutnosti premijera Jarosława Kaczyńskoga (srpanj 2006. – studeni 2007.) i predsjednika Lecha Kaczyńskoga (od listopada 2005.) na međunarodnoj pozornici, njemački, francuski i britanski tisak se počeo zanimati za njihovu politiku, javne govore, stavove, pa čak i izgled. Kako njihovi stavovi i retorika nisu bili euroentuzijastički, strategije posramljivanja u poljskome tisku su se pojačale (opisivani su kao da sramote Poljsku). Čak se tvrdilo kako Poljaci ne emigriraju zbog gospodarskih razloga, već zbog nezadovoljstva poljskom vladom i stilom vladanja. Mnogi glasovi posramljenosti zbog "poljske blizanačke demokracije" javljali su se u tisku centra, lijevog centra i nove ljevice (npr. u novinama *Gazeta Wyborcza*, *Trybuna* i *Krytyka Polityczna*). U isto je vrijeme *Rzeczpospolita* postala više desna, donekle zamjenjujući *Życie* u ulozi vodećeg tiskovnog oduška za desne stavove. Njihove strategije posramljivanja su bile usmjerene više na poljske "kozmpolitske" elite koje ne uvažavaju nacionalni interes i spremne su voditi politiku "na koljenima". Sram od Poljske i stigmatizacija zbog srama sudaraju se u javnom diskursu, kako pokazuje sljedeći navod:

Rz 03. 10. 2008. Kraj poljskog srama. *"Europa nije samo divna. I ona se ima čega sramiti. Pa opet, mi smo ti koji se sramimo – za sve (i pretjerano). Stalno okrivljujemo same sebe zbog parohijalizma, konzervativizma i zaostalosti. Već smo četiri*

godine u Europskoj uniji, ali sami si režemo krila, ponavljajući kako ćemo u gospodarskom smislu tamo biti tek za tri ili četiri desetljeća."

Zanimljivo je kako, unatoč tome što je Poljska pravno postala članicom Europe, rasprave u tisku četiri godine nakon priključenja i dalje predstavljaju Poljsku i Europu kao bitno različite entitete. Neki komentatori smatraju kako je ovo kompleks manje vrijednosti poljskih elita (usp. Törnquist-Plewa 2002).

Dz 31. 03. 2007. *Poljski nacionalizam je nevjerojatno blag.* *"Poljske elite se ne osjećaju jednakima zapadnim elitama s obzirom na to da traže potvrde kako su bolje od ostatka društva. Ali, ne dobivaju ih. Odsutnost priznanja i postkolonijalni kompleks manje vrijednosti potiče srdžbu. Srdžba je usmjerena prema sunarodnjacima koji navodno sramote Poljsku."*

Doista, očekivanja kako će percepcija kulturne udaljenosti jednim potezom čarobnoga štapića nestati s priključenjem bile su možda nerealne. Moguće je kako su predstavljanja Europe dio "spore dinamike" povijesnoga procesa, da se poslužimo izrazom Fernanda Braudela. Ako predstavljanja Europe pripadaju u *longue durée*, trebat će mnogo više vremena da se prevladaju kompleksi manje vrijednosti, ako je to uopće moguće. U međuvremenu se može pratiti proces razdvajanja između "privatno doživljene" i "javno predstavljene" Europe.

U predstavljanjima Europe u ideološkom i političkom smislu sram od poljske zaostalosti se stalno reproducira kao sram od poljskog nacionalizma (kao konzervativne i stoga zaostale ideologije) ili poljske religioznosti. U javnom je diskursu odnos između takvih predstavljanja i protudiskursa koji pokušavaju vratiti "ponos Poljske" artikuliraniji, otvoreniji i na neki način ravnopravniji (tj., strane u raspravi imaju usporediva politička, gospodarska i simbolička uporišta koja im omogućuju zadržavanje pozicija) nego tijekom predpristupnih pregovora. Može se reći kako političke i simboličke elite mogu biti kritičnije prema Europi, jer to više ne ugrožava šanse Poljske da postane dijelom Europske unije pošto je ona već "unutra".

Suprotno tome, "privatno doživljena" Europa se sve više udaljava od ideološki oblikovanih dihotomnih predstavljanja Europe. Predstavljanja Europe, kao dio življenog iskustva ljudi, puno su iznijansiranije i diferenciranije. Kako je spomenuto, na primjer u "narrativima o migracijama", Poljaci naglašavaju pojedinačna postignuća i neuspjehe umjesto da reproduciraju velike priče o Sebi i Drugome u ideološkim kategorijama. Poljaci imaju više izravnih doticaja s europskim "Drugim" koji sve više postaje europski "Mi". Međutim, treba imati na umu kako to ne znači da su Poljaci trenutno imuni na ideološku retoriku. Pitanje kako su politički motivirane i javno dostupna predstavljanja Europe isprepletene s privatno stečenim predstavljanjima Europe (ili bolje europskih stvarnosti ili europskih života) ostaje otvorenim.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Tijekom predpristupnih pregovora u nekim se tekstovima u poljskom tisku (npr. u novinama *Polityka* i *Trybuna*) javljao sram od civilizacijske zaostalosti Poljske (u sferama kulturnih praksi i gospodarstva). Ovi tekstovi stvorili su "našu" Europu uz cijenu uvođenja novih podjela i isključivanja dijela poljskog društva iz "europejstva". Ta se podjela često preklapala s diferencijacijom na dobitnike i gubitnike procesa postkomunističke transformacije. Međutim, te dvije podjele nisu bile istovjetne jer je ona koju su uveli novinski tekstovi – izgrađena na sramu – bila proizvodljivija. Ona se nije mjerila razinom dohotka ili ekonomskim kapitalom, već dijeljenjem određenog skupa vrijednosti ili referenci prema određenoj ideološkoj konstelaciji. Zanimljivo je kako se taj skup vrijednosti definira *ad negatio* ili se uopće ne definira. Tekstovi koji su se koristili strategijama posramljivanja imali su cilj prebroditi gospodarska, politička i društvena ograničenja postkomunističkih društava u velikom skoku. Prema logici argumentacije, smatralo se kako je skok moguć nekritičkim prihvaćanjem europejstva kao referentne točke. Ta referentna točka je s jedne strane prisilna, sadrži imperativ prilagodbe. S druge strane, međutim, njezina nejasna definicija ostavlja mnogo prostora simboličkoj politici i borbi oko značenja europejstva.

Nakon priključenja Poljske Europskoj uniji ove borbe su se pojačale, poprimajući jasniju političku i ideološku dimenziju. Međutim, borba oko značenja europejstva razdvojila se u dvije struje. U javnoj domeni, tj. kada se novinarska retorika eksplicitno odnosi na politička i ideološka pitanja, još uvijek se može naići na bučne rasprave koje nerijetko rabe strategije posramljivanja. U onome što možemo nazvati "privatnom domenom", tj. sferom stvaranja karijere, traženja posla i slobodnog vremena, javljaju se otvoreniji i netotalizirajući narativi. Oni su proizvodi promijenjenog (jednakijeg) pravnog statusa Poljske u odnosu na druge europske zemlje, te rezultat pojačanih izravnih doticaja s europskim "Drugim" – odnosno, sa "Sobom". U novinskim tekstovima koji se mogu smjestiti u ovu domenu, strategija posramljivanja postaje marginalna. Kako ova dva načina predstavljanja Europe – u privatnoj i javnoj domeni – utječu jedan na drugoga tek treba detaljnije analizirati.

DODATAK

Dz - *Dziennik*, dnevnik, politička pozicija desnog centra, na tržište je ušao 2006., naklada viša od novina *Rzeczpospolita*.

MP - *Mysł Polska*, tjednik, radikalno desna politička pozicija, vrlo niska naklada.

P - *Polityka*, dnevnik, politička pozicija lijevog centra, visoka naklada.

Rz - *Rzeczpospolita*, politička pozicija centra (okreće se prema desnom centru nakon 2005.), druge najpopularnije kvalitetne novine do pojave *Dziennika* 2006.

T - *Trybuna*, ljevičarski dnevnik, postkomunistički, prilično izravno povezan s postkomunističkom političkom strankom

TP - *Tygodnik Powszechny*, liberalni katolički tjednik, srednja do niska naklada.

Ż - *Życie*, dnevnik, politička pozicija desnice–desnog centra, čija naklada u promatranom razdoblju lagano opada od srednje prema niskoj, prestale postojati početkom 2003.

NAVEDENA LITERATURA

- Adorno, Theodor W., Horkheimer, Max. 1989. *Dialectic of Enlightenment*. New York: Continuum.
- Bauman, Zygmunt. 1990. *Thinking Sociologically. An introduction for Everyone*. Cambridge, Mass.: Basil Blackwell.
- Bolin, Göran. 2006. "Visions of Europe. Cultural technologies of nation-states". *International Journal of Cultural Studies*, 9/2: 189–206.
- Buchowski, Michał. 2001. *Rethinking Transformation. An Anthropological Perspective on Postsocialism*. Poznań: Humaniora.
- Buchowski, Michał. 2006. "When Myth Becomes Reality: Polish Identities During and After the Accession" U *Das Erbe des Beitritts. Europäisierung in Mittel- und Osteuropa. Europäische Schriften*, A. Kutter i V. Trappmann, ur. Baden Baden: Nomos Publishers, 135-154.
- Burch, Jonathan W. i Vladimir Pishkin. 1984. "Family resemblance – category structure of joy and fear". *Journal of Clinical Psychology* 40/5: 1136-1144.
- Carey, James W. 1988. *Communication as Culture. Essays on Media and Society*. Boston: Unwin Hyman.
- CBOS. 2003. *Komunikat z badań "Poparcie dla integracji z Unią Europejską po szczycie w Kopenhadze"* [Izveščje o istraživanju "Podrška integraciji s Europskom unijom nakon summita u Kopenhagenu"], B. Roguska, siječanj 2008, http://www.cbos.com.pl/SPISKOM.POL/2003/K_006_03.PDF (pristup 10. listopada 2008.)
- CBOS. 2008. *Komunikat z badań "Bilans czterech lat integracji Polski z Unią Europejską"* [Izveščje o istraživanju: Izveščje o četverogodišnjem razdoblju integracije Poljske u Europsku uniju], <http://www.zigzag.pl/cbos/details.asp?q=a1&id=3916> (pristup 10. listopada 2008.)
- Cichoński, Marek A, ur. 2002. *Polska – Unia Europejska. W pół drogi* [Poljska – Europska unija. Na pola puta]. Varšava: Centre for International Relations.
- Cichoński, Marek A. 2004. *Porwanie Europy* [Otmica Europe]. Varšava-Krakov: Centre for International Relations and Centre for Political Thought.
- Cochran, John K. et. al. 1999. "Shame, embarrassment, and formal sanction threats: Extending the deterrence/rational choice model to academic dishonesty". *Sociological Inquiry*, 69/1: 91-104.
- Czyżewski, Marek, Kowalski, Sergiusz i Andrzej Piotrowski, ur. 1997. *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego* [Ritualni kaos. Istraživanje javnog diskursa]. Krakov: Aureus.
- Fairclough, Norman. 1989. *Language and Power*. Harlow: Longman.

- Fairclough, Norman. 1995. *Critical Discourse Analysis. Papers in the Critical Study of Language*. Harlow: Longman.
- Foucault, Michel. 1980. *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings*. New York: Pantheon Books.
- Galasińska, Aleksandra. U tisku (2009). "Small stories fight back. Narratives of Polish economic migration on an internet forum". U *Discourse and Transformation in Central and Eastern Europe*, A. Galasińska i M. Krzyżanowski, ur. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Galasiński, Dariusz i Aleksandra Galasińska. 2007. "Lost in communism, lost in migration: Narratives of post-1989 Polish migrant experience". *Journal of Multicultural Discourses*, 2/1: 47–62.
- Hammond Andrew. 2005. "‘The danger zone of Europe’. Balkanism between the Cold War and 9/11". *European Journal of Cultural Studies* 8/2: 135-154.
- Jedlicki, Jerzy. 1999. *The Suburb of Europe. Nineteenth Century Polish Approach to Western Civilisation*. Budapest: Central European University Press.
- Kolarska-Bobińska, Lena, ur. 1999. *Polska eurodebata* [Poljska eurodebata]. Varšava: Institute of Public Affairs.
- Kolarska-Bobińska, Lena, ur. 2001. *Polacy wobec wielkiej zmiany. Integracja z Unią Europejską* [Poljaci i velika promjena. Integracija s Europskom unijom]. Varšava: Institute of Public Affairs.
- Kurtz, Ernest. 1981. *Shame and Guilt. Characteristics of the Dependency Cycle*. Center City, MN: Hazelden Press.
- Kuus, Merje. 2002. "European Integration in Identity Narratives in Estonia: A Quest for Security". *Journal of Peace Research*, 39/1: 91-108.
- Kuus, Merje. 2004. "Europe's eastern expansion and the reinscription of otherness in East-Central Europe". *Progress in Human Geography*, 28/4: 472-489.
- Laclau, Ernesto i Chantal Mouffe. 1985. *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lambropoulos, Vassilis. 1993. *The Rise of Eurocentrism. Anatomy of Interpretation*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lotman, Juri. 1977. "O semiotyce pojęć 'wstyd' i 'strach' w mechanizmach kultury" [O semiotici pojmovna 'sram' i 'strah' u kulturnim mehanizmima]. U *Semiotyka kultury* [Semiotika kulture], E. Janus i M. Mayenowa, ur. Varšava: PIW [Państwowy Instytut Wydawniczy = State Publishing House]
- Marcus, George E. i Michael M. Fischer. 1986. *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Marody, Mirosława i Jerzy Wilkin, ur. 2002. *Meandry instytucjonalizacji. Dostosowanie Polski do Unii Europejskiej* [Krivudanja institucionalizacije. Prilagođavanje Poljske Europskoj uniji]. Krakov: Friedrich Ebert Stiftung and MSAP.

- McGrane, Bernard. 1989. *Beyond Anthropology. Society and the Other*. New York: Columbia University Press.
- McQuail, Denis. 2000. *Mass Communication Theory*. London: Sage.
- Passerini, Luisa. 2004. "Europe of Love: Re-centering the Intercultural Affairs". *European Review of History* 11/2: 171–184.
- Phillips, Louise i Marianne W. Jørgensen. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Potter-Effron, Ronald i Patricia Potter-Effron. 1989. *Letting Go of Shame: Understanding How Shame Affects our Life*. Center City, MN: Hazelden.
- Raik, Kristi. 2004. "EU Accession of Central and Eastern European Countries: Democracy and Integration as Conflicting Logics". *East European Politics and Societies* 18/4: 567-594.
- Riezler, Kurt. 1943. "Comment of Social Psychology of Shame". *American Journal of Sociology* 48/4: 457–465.
- Roguska Beata i Michał Strzeszewski. 2002. *Zainteresowanie społeczne, wiedza i poinformowanie o integracji Polski z Unią Europejską. Raport ISP*. [Interes društva za, znanje o i informiranost o pitanjima integracije Poljske u Europsku uniju. ISP izvješće]. Varšava: Institute of Public Affairs.
- Rotenbuhler, Eric. 1998. *Ritual Communication. From Everyday Conversation to Mediated Ceremony*. Thousand Oaks – London - New Delhi: Sage.
- Rychard, Andrzej i Jacek Federowicz. 1995. *Spółeczeństwo w transformacji* [Društvo u transformaciji]. Varšava: Institute of Philosophy and Sociology Publishers.
- Salamini, Leonardo. 1981. *The Sociology of Political Praxis. An Introduction to Gramsci's Theory*. London: Routledge and Keagan Paul.
- Staniszki, Jadwiga. 2004. Predavanje na konferenciji 'Beyond Core and Periphery: Towards a New Understanding of Central and Eastern Europe', Varšava, 18. studeni.
- Törnquist-Plewa, Barbara. 2002. "The complex of an unwanted child: The meaning of Europe in Polish discourse". U *The Meaning of Europe. Variety and Contention within and among Nations*. M. Af. Malmberg, B. Strath, ur. Oxford i New York: Berg, str. 215–242.
- Turner, Graeme. 1996. *British Cultural Studies. An Introduction*. London: Routledge.
- van Dijk, Teun A., ur. 1997. *Discourse as Structure and Process. A Multidisciplinary introduction*. T.1, London: Sage.
- Vinogradov, Vladimir. 1971. *О теории художественной речи*. [O teoriji književnog govora] Москва: Наука.
- Volčić Zala. 2005. "The notion of 'the West' in Serbian national imagery". *European Journal of Cultural Studies* 8/2: 155-175.
- Wacquant, Loïc. 2002. "Scrutinizing the Street: Poverty, Morality and Pitfalls of Urban Ethnography". *American Journal of Sociology* 107/6: 1468-1532.

Woroniecka, Grażyna. 2003. "Tożsamość europejska in statu nascendi" [Europski identitet in statu nascendi]. U *Kultura w procesie zmiany* [Kultura u procesu promjene], A. Jawłowska, G. Woroniecka, ur. Olsztyn: University of Warmia and Mazury Press.

THE SHAME OF BACKWARDNESS: SYMBOLIC CONSTRUCTION OF EUROPE IN POLISH PRESS

Summary

In this essay the author attempts to outline the cultural mechanisms involved in the construction of Europe in Polish press. The main part of the text is devoted to the period between 1998 and 2002 when the accession negotiations between Poland and the EU were in progress. This part is supplemented by observations on how discursive representations of Europe in Poland have changed after the accession to the EU in May 2004. The references to shame in press texts devoted to Europe and European integration were frequent. Thus this category has been placed at the centre of the analysis and theorized in sociological, psychological and semiotic terms. The essay focuses on the texts, which express the attitudes towards Europe in terms of shame of Polish cultural practices, politics and social realities (*Trybuna, Polityka*). The main argument is that these discursive strategies are aimed at shortening the symbolic distance separating Poland from Europe. They contribute to the redefinition of boundaries between Poland and Europe by means of incorporating European components into the definition of Polishness and simultaneous exclusion of "backward Polish" components. At the same time, the shaming strategies are engaged in the bottom-up processes of symbolic creation of the common European space. In this case the mass communication messages are not only informing or constructing public opinion. Importantly, they play a ritual function.

Keywords: European integration / Polish press / shame / backwardness / semiotics / discourse analysis